

je v knize jen okrajově zmíněná otázka spirituality. Propojení environmentálních témat s různými ezoterickými, New Age, neošamanistickými a jinými proudy v kontextu ekonomie spirituality a ochoty lidí za různá environmentální a ekofilozofická školení a eventy platit představuje dosti zásadní aspekt v rozvoji analyzovaných komunit.

A do třetice, jako celoživotní vesničan žasnu nad zjevně městskou perspektivou autorky. Nejen že její respondenti jsou pouze lidé z města, ale ona sama píše, jako by lidé z města byli jedinými subjekty hodnými analýzy. Zcela stranou tedy ponechává fenomény českého zahrádkaření, chovatelství, kutilství a samozásobitelství, které jsou samozřejmou součástí života na venkově a dokonale odpovídají étosu soběstačnosti tolik vyzdvihovanému Kolářovou, resp. respondenty jejího výzkumu. Ano, tradiční venkovští zahrádká-

ři či chovatelé slepic a králíků se neprezentují v líbivých termínech, kterými se zastřešují analyzovaná environmentální hnutí (např. potravinová suverenita, permakultura, komunita aj.), reálně se ale jedná o masivní společenské fenomény na rozdíl od v zásadě společensky marginálního tématu, kterému se věnuje recenzovaná kniha. Nad příčinami sleposti současné západní vědy k tomuto fenoménu se nedávno zamýšlel Petr Jehlička (2021, *Eastern Europe and the geography of knowledge production: The case of the invisible gardener*, *Progress in Human Geography*, <https://doi.org/10.1177/030913252098730>). Je však s podivem, že pod vlivem anglosaské vědecké literatury se tato slepost přenáší i do českého prostředí. Snad si českých zahrádek už někdo konečně všimne a začne je také zkoumat.

Přemysl Mácha (EÚ AV ČR, v. v. i., Brno)

**Barbora Spalová – Ivana Lukeš Rybanská a kol.
Vize zdaru, vize zmaru. Proměny církví v Česku
a na Slovensku v kontextu restitucí. Karolinum: Praha,
2023. 263 s. ISBN 978-80-246-5623-6**

Divergence politického vlivu církví, přítomnosti náboženství ve veřejném prostoru i samotné religiozity v České a Slovenské republice je očitá a máme-li už k dispozici jejich (historicky podmíněnou) strukturní

analýzu z pera podepsaného autora (2020), je víc než žádoucí jít do větší hloubky prostřednictvím kvalitativních a antropologických výzkumů. Tím spíš, že tato perspektiva „ponůka pohled na procesy prehodno-

covania poslania a učenia sa novým veciam“ (s. 12) a odhaluje množství fazet, nasvěcovaných z různých perspektiv široce rozpráženým týmem (12) sociologů, sociálních antropologů, ekonomů, religionistů i teologů. Přitažlivý a současně trefný název jejich společného díla přitom ukazuje, že se podle aktérů nacházíme na zásadní křižovatce, v západní části někdejšího společného státu podmíněné faktickým odstátněním církví a na Slovensku obavami ze sekulární budoucnosti.

Pominu-li prozatím „krátké představení studovaných církví“, autoři recenzované knihy vyšli z vlastního rámování kontextu: Veronika Fantová prostřednictvím klasické analýzy vybraných (tištěných) médií ukázala odlišnou míru přítomnosti i agendu náboženských organizací ve veřejném diskursu obou republik, na což Barbora Spalová, Adam Gajdoš a Martin Nosál v nejrozsáhlejší kapitole knihy navázali vzhledem do běžného provozu a vizí budoucnosti v několika vybraných místních náboženských společnostech. Tato multi-sited ethnography – další kapitoly ukáží, že v ní nejde jen o lokální různost – je určitě nejsilnější stránkou knihy. Na rovině konkrétních (10) společností, podchycených prostřednictvím dlouhodobého výzkumu (někdy dokonce návratového – B. Spalová v Brništi), se ukazují různé strategie, aktérské analýzy současného stavu i vize budoucnosti, věcně a uvěřitelně je rozkrýváno myšlení aktérů, krystalizace

a proměny vizí budoucnosti, církve i její služby.

Přesto už zde a právě zde musím konstatovat také problémy. I když se v jednotlivých popisovaných případech objevují také konkrétní osobnosti, důraz je kladen na trajektorie celých společností (ve dvou českomoravských případech zahrnujících dokonce celé diecéze), což do značné míry zastírá skutečný – a rostoucí – význam vlivných jednotlivců a/nebo jejich soupeření, ať už jde o duchovní (zejména dlouhodobě sloužící v téže lokalitě), nebo laiky (nejmě ty obdařené autoritou či hmotnými statky). Moderní církevní dějiny přitom poskytují obrovské množství příkladů, jak tyto osobnosti pozitivně, ale často také negativně a destruktivně ovlivnily široké okolí, kdy místo vyjednávání, vznešených idejí a obecného dobra mnohdy rozhodovaly spíše jejich zájmy a pohnutky, často velice přízemní. I z tohoto hlediska bych byl ohledně optimistických scénářů opatrný.

Neméně důležitá je otázka reprezentativity, o čem vlastně vypovídá provedený výzkum? Nejsme už v éře klasické antropologie, která vystačila s komunitními výzkumy, musíme uvažovat v širších souvislostech. Ukazují vybrané církve římskokatolická, (historická/středněproudá) evangelická a baptistická alespoň hlavní modely křesťanského církevního provozu v obou zemích? A pokud ano, platí to i o těch 10 představených lokálních společnostech? Jak dobře – ale hlavně jak přesně

a proč právě takto – výzkumníci své terény volili? Dává-li výběr zkoumaných církví docela dobrý smysl (třebaže nepokrývá všechny důležité proudy), v případě diecézí, farností a sborů si to už nemyslím. Chybí zde velko- a příměstské lokality, třebaže právě ty v poslední době zažívají rozkvět, stejně jako další specifická prostředí (včetně římskokatolických klášterů, na jiných místech knihy tematizovaných), doporučené regionální sbory (s. 59) v Českobratrské církvi evangelické *via facti* už existují – zatímco zkušenost z (knihou nesledované) Církve československé husitské ukazuje malou funkčnost tohoto konceptu. A podobně.

Jestliže se autoři vskutku důkladně ponořili do života a myšlení několika vybraných křesťanských společenství, je škoda, že nevěnovali větší pozornost jejich výběru, ani jej nijak nezduvodnili. Přínejmenším v České republice se přitom mohli opřít o sociálněgeografická data a analýzy (*Atlas náboženství Česka*, 2017; *Postsekularismus v Česku*, 2020), ale i o náboženskou topografii všech evangelických a baptistických sborů (*Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*, 2009; *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*, 2015). Nahlédnutím do existujících prací by se současně vyhnuli trapným omylům zejména „církve krátce představující“ úvodní kapitoly (s. 22–25). Není sice moc důležité, jen zamrzí, že Českobratrská církev evangelická nevznik-

la v roce 1919, ale už o pár měsíců dřív a Bratrská jednota Chelčického (dnešní Bratrská jednota baptistů) se v tomto roce sice zformovala, její počátky jsou však starší. Naproti tomu tvrzení o zvláště silném pronásledování baptistů komunistickým režimem je už hodně zavádějící a nezmínit rozkol mezi českými baptisty, v jehož důsledku se oddělilo (a státní registraci získalo) Společenství baptistických sborů, hraničí s dezinterpretací.

Následující kapitoly knihy – a jejich většina – naštěstí vytěžují pozitiva antropologického přístupu, aniž by podněcovaly obavy z pouhé anekdotičnosti. Jako první tak činí Vojtěch Pelikán, který rozvinul obecné informace o církevních restitucích zemědělské půdy a lesů směrem k pozitivním příkladům uplatňování principů ekologické udržitelnosti. I zde by ovšem šlo namítnout, že několik následovanihodných (třebaže nikoli vnitřně bezproblémových) případů je v realitě mnohonásobně převáženo čistě ziskutvorným pronajímáním půdy bývalým zemědělským družstvům, nad jejichž devastujícím podnikáním členové Asociace soukromého zemědělství – mimochodem často také věřící – jen pláčou a tiše zuří. Škoda také, že nemáme k dispozici srovnání se Slovenskem.

Další dvě kapitoly čtenáře zavádějí do školského prostředí. V první editorce celé knihy analyzují církevní základní a střední školy v České a Slovenské republice, ukazují při-

tom důležitost tradice a lokálního kontextu (s. 109), ale současně zdůrazňují proměny, k nimž dochází v souvislosti s růstem podílu nekonfesionálních žáků i sebereflexí vůdčích osobností. Domnívají se, že „církvenní školy jsou zdrojem inovace pro církev samotnou“ (s. 116). Kapitola Andrey Beláňové, dlouhodobě se věnující kategoriální pastoraci a zde zaměřené na školní kaplany, vyznívá pesimističtěji: nehledě na jejich důležitost, podle některých autorů dokonce svrchovanou důležitost, církev „kaplanům stále neposkytuje ani specifické vzdělání a formaci, ani společnou asociaci či platformu a často ani finanční podporu nebo prosté uznání. Význam kaplanů je ukazatelem, jak [málo] české a slovenské církve rozumějí svým školám po třech dekádách jejich existence“ (s. 148).

Teprve po těchto tematicky orientovaných kapitolách následuje výklad Miroslava Tížika o vývoji právní regulace náboženského života v obou republikách po roce 1989, opakující známé skutečnosti s jedinou výjimkou poněkud zmatečné klasifikace registrovaných církví a náboženských společností (také v přílohách na s. 240–258). Zejména zařazení české Apoštolské církve, která dosáhla státního uznání v lednu 1989, mezi „sedm ‚tradičních‘ církví“, považují za nonsens. Snad je ale úlohou přehledové kapitoly otevřít prostor Vilému Pařilovi, Vojtěchu Müllnerovi a Tereze Parks, kteří se zaměřili na ekonomické vazby církví

a státních a samosprávných orgánů, a Karlu Čadovi, nastiňujícímu jejich investiční politiku – v obou případech kapitoly naneštěstí opět postrádají slovenské protějšky, ve druhém dokonce i „svobodnou“ církev (baptisty).

Trojice ekonomů ukazuje trend poklesu státních příspěvků, nejen těch restitučních, na provoz církví a jimi zřizovaných sociálních, vzdělávacích a dalších zařízení, zatímco regionální a (v mnohem menší míře) municipální dotace rostou. Ani optimistický scénář budoucnosti není nicméně bezproblémový, autoři ovšem konstatují, že církve si nebezpečí uvědomují a snaží se mu vyvarovat (s. 207). Nejsem si jist, odkud pramení jejich optimismus, protože toto tvrzení není na rozdíl od předcházejících analýz nikterak doloženo – a následující kapitola o církevních investicích dává za pravdu spíše obavám: třebaže občas dochází k přehmatům, obě etablované české církve dobře vědí, že způsob uložení kapitálu má symbolický význam, a investují především vzhledem k tomuto vědomí konzervativně a často neefektivně. Možná je to ale akt jejich víry, že Bůh jim nakonec stejně pomůže.

Editorky nicméně v závěru přiznávají, že se častěji setkávaly s vizemi zmaru (s. 237), a naději spatřují především v pluralitě, otevřenosti a pozitivním přijímání výzev. Zdá se mi, že pro pár krásných stromů nevidí, jak celý les chřadne, usychá a je prodáván pod cenou. Ale i po-

kud nepřijmeme optimistickou vizi (většiny) autorů knihy, můžeme konstatovat, že přes některé nedostatky přinesli důkladný vhled do vnitřního života a mechanismů fungování několika církevních společenství, inspirativní i pro další a důležitý pro celou společnost, pro jejíž většinu je církevní religiozita „vysoko-

prahová, zvnějšku nesrozumitelná“ (s. 235). Přispějí-li *Vize zdaru, vize zmaru* k porozumění, že moc, peníze a predátorství nejsou tím (jediným), proč věřící a představitelé církví svoji misi už úplně nevzdali, bude to krásný výsledek – a kolektivní dílo tento potenciál má.

Ždeněk R. Nešpor (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., FHS UK Praha)